

Скира Юрий. Тяжёлые времена Первой мировой войны как фактор формирования опыта противостояния вызовам военного времени в монахов Студийского устава. В этой статье рассматривается влияние лихолетий Первой мировой войны на формирование опыта противостояния вызовам военного времени в монахов Студийского устава греко-католической церкви. Указывается, что исследование деятельности монашеских объединений греко-католической церкви во время Первой мировой войны, их образа жизни и восприятия событий, в эпицентре которых они оказались в результате прифронтовых перемещений двух воюющих блоков, остается малоисследованной темой в украинской истории. В большинстве случаев историки рассматривают общее восприятие этих задач духовенством греко-католической церкви или конкретными её деятелями. Однако более узкий аспект, который касается монашества, практически отсутствует в публикациях украинских ученых. Цель этой статьи – выделить историю монахов Студийского устава с точки зрения приобретения исторического опыта противостояния вызовам военного времени. Защищается мнение о том, что этот опыт является исключительно важным с точки зрения будущего этого объединения. Во время Второй мировой войны их архимандрит, Митрополит Андрей Шептицкий, был организатором кампании спасения евреев на территории Львовской архиепархии греко-католической церкви. Исследования показали, что многие из этих людей будут играть важную роль в укрывательстве евреев во время Второй мировой войны. Исторический опыт, который они приобрели в ходе Первой мировой войны, роль жертвы, которую многие испытали сами, стали теми факторами, которые давали монахам лучшее понимание о трагедии еврейского народа и внесли свой вклад в их спасение на основе знаний и навыков, которые были приобретены в ходе предыдущей войны.

Ключевые слова: Первая мировая война, монахи, опыт, преследование, евреи, Голокост.

Skira Yuriy. *Hard Times of the First World War as a Factor of Formation of Experience in Confronting Wartime Challenges by the Monks of the Studite Rite.* This article analyses an impact of the hard times of the First World War on the formation of experience in confronting wartime challenges by the monks of the Studite Rite of the Ukrainian Greek Catholic Church. The author shows that the activities of the religious communities of the Ukrainian Greek Catholic Church during the First World War, their lifestyle and perception of events, in the middle of which they found themselves caused by frontline displacement of the two combating blocks, remain underexplored in the Ukrainian history. In most cases, historians study general perception of those challenges by the clergy of the Ukrainian Greek Catholic Church or by a specific church figure. However, a more specific aspect, which concerns the religious, is practically absent in the Ukrainian scientists' publications. The aim of this article is to highlight the history of the monks community of the Studite Rite from the perspective of acquisition of historical experience in wartime challenges confrontation. The author defends an opinion that this experience was extremely important from the point of view of the future of this community. During the Second World War their archimandrite, Metropolitan Andrey Sheptytsky, organized campaign for the rescue of the Jews in Lviv Archdiocese of the Ukrainian Greek Catholic Church. The studies have shown that many of these people would play a major role in sheltering Jews during the Second World War. Historical experience acquired by them and sufferings they endured during the First World War became those factors which gave the monks better understanding of the tragedy of Jewish people and contributed into their salvation, based on the knowledge and skills gained during the previous war.

Key words: First world war, monks, experience, persecution, Jews, the Holocaust.

Статтю подано до редколегії
09.04.2017 р.

УДК 272(477.82-25)"192"(091)(092)Шельонжек

Галина Малеончук

Римо-католицька громада Луцька в міжвоєнний період

Охарактеризовано життя римо-католицької громади Луцька в 1920–1930-х рр. Виокремлено освітні, благодійні та просвітницькі організації лучан-католиків; проаналізовано методи їхньої роботи. Підкреслено роль єпископа Адольфа Шельонжека як ініціатора багатьох акцій католицької церкви в місті.

Ключові слова: Луцьк, римо-католицька громада, Луцька дієцезія, єпископ Адольф Шельонжек, католицька акція.

Постановка наукової проблеми та її значення. У міжвоєнний період Луцьк був поліконфесійним містом, де церковно-релігійна організація його мешканців була однією з форм національно-

© Малеончук Г., 2017

культурної ідентичності, важливим чинником формування суспільно-політичних та світоглядних настроїв. Після того, як Луцьк став частиною Другої Речі Посполитої, римо-католицька конфесія почала відігравати провідну роль у житті міста завдяки активному збільшенню чисельності й створенню нових церковно-громадських організацій.

Аналіз досліджень цієї проблеми. У науковій літературі життя католицької громади Луцька міжвоєнного періоду не має належного висвітлення. Окремі аспекти теми представлено в дослідженнях польських науковців, зокрема Є. Зайонца, котрий проаналізував часописи, у яких висвітлено функціонування семінарії в Луцьку [25]. Визначну постать у релігійному житті Волині 1920–1930-х рр. єпископа Адольфа Шельонжека розкрито в праці Е. Карвовської [10]. Історію римо-католицьких пам'яток Луцька, у тому числі в міжвоєнний період, представлено в публікаціях Б. Колоска [8] та В. Пясецького [9].

Мета статті – огляд життя римо-католицької громади Луцька міжвоєнного періоду. Для її розкриття поставлено такі **завдання**: проаналізувати чисельність і структурні форми організації католиків міста, визначити методи та результати їхньої діяльності.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Чисельність римо-католиків Луцька стрімко зростала протягом міжвоєнного періоду: якщо в 1921 р. їх кількість становила 3331 особу [22, с. 27], то в 1939 р. – 15 738 [24]. Отже, упродовж двадцятиліття римо-католицька громада міста зросла в п'ять разів. Ці зміни можна пояснити міграційними процесами, зокрема, переселенням до Луцька поляків після входження міста до складу Другої Речі Посполитої. Більшість мігрантів займали в Луцьку управлінські посади в органах державної влади та самоврядування. Так, якщо в 1919–1920-х рр. у магістраті міста Луцька працювало 198 осіб, із них 23 % (46 осіб) були римо-католиками, то в 1936 р. серед працівників магістрату було уже 59 % римо-католиків (91 особа), у 1939 р. – 66 % (105 осіб) [5, арк. 38–46; 6, арк. 45–52]. Ще одним фактором збільшення чисельності римо-католицької громади Луцька стало розширення міста в 1930 р. за рахунок його околиць, у результаті чого кількість мешканців зросла на 7489 осіб, серед яких 41 % (3062 особи) становили католики [4, арк. 392].

Структурно римо-католицька громада міста входила до складу Луцької дієцезії. До 1925 р. вона була об'єднана з Житомирською та Кременецькою дієцезіями [10, с. 51, 59]. Богослужіння відбувалися в кафедральному костелі святих Петра і Павла та каплиці на передмісті Красне [2, арк. 13]. У костелі, який є пам'яткою архітектури XVII ст., у 1924 р. сталася пожежа. Вона знищила великий вівтар, але наступного року його відновили. У 1936 р. на кошти мецената Леона Райнеля в костелі було встановлено рельєфи на тему «Хресна дорога» скульпторки Софії Тшцінської-Камінської [9, с. 129]. При Луцькій дієцезії діяла комісія з охорони пам'яток мистецтва. До неї входили єпископ Адольф Шельонжек, прелат Юзеф Мурашко, кононік Густав Яловицький, архітектор Францішек Кокеш, консерватор Єжи Сеніцький [9, с. 129].

У Луцьку функціонували єпископська канцелярія та кафедральна капітула, що розміщувалася в будинку на вул. Домініканській, 40. У її складі було п'ять осіб: прелат Ян Загурський, який займався фінансово-господарськими справами; прелат Станіслав Жуковський, котрий був відповідальний за дотримання католицького обряду; прелат Чижевський вів архів та метричні акти; єпископ Стефан Валькевич керував адміністрацією; прелат Мурашко – справами єпископського суду [10, с. 68–69].

Активний розвиток римо-католицької церкви в Луцьку пов'язаний із єпископом Луцької дієцезії Адольфом Шельонжеком. Перш ніж очолити католицьку громаду Луцька, він закінчив духовну семінарію в Полоцьку, академію в Санкт-Петербурзі; працював у Полоцькій єпископській консисторії, згодом став ректором Санкт-Петербурзької духовної семінарії. У 1920–1921 рр. уже в сані єпископа А. Шельонжек брав участь у підготовці Ризького мирного договору. Після відновлення Луцької дієцезії він був направлений на Волинь та від 14 грудня 1925 р. очолив Луцьку дієцезію. У 1938 р. єпископ А. Шельонжек став почесним громадянином Луцька, за заслуги перед державою його нагороджено орденом Білого Орла [26].

Саме з ініціативи єпископа А. Шельонжека в Луцьку створювалися римо-католицькі організації. Він став натхненником проведення 30 серпня–1 вересня 1927 р. в Луцьку синоду дієцезії, першого за останні двісті років [14, с. 678]. У його роботі взяло участь 53 священники та один запрошений гість – генеральний вікарій Пінської дієцезії Вітольд Івіцкі [10, с. 55]. Метою синоду було встановлення правової основи функціонування Римо-католицької церкви на Волині та вирішення різних питань,

пов'язаних із її доктриною й організаційною діяльністю. На Луцькому синоді обговорювали такі питання: роль католицької церкви в житті держави; звіт про діяльність римо-католицького духовенства на Волині; особливості праці священника як наставника в громадському та приватному житті, виразника інтересів Польської держави; активізація поширення римо-католицьких принципів в економічній та соціальній сферах; створення різних організаційних релігійних осередків, таких як братства, товариства й гуртки; посилення роботи з молоддю. На синоді затверджено статут дієцезії, що містив цілісну систему приписів для її діяльності [14, с. 645–673]. Вони нормували функціонування дієцезійних, деканатських і парафіяльних структур; регламентували обов'язки священника щодо належного утримання церковного майна [10, с. 55].

Утвердженням римо-католицької церкви на Волині після відновлення Польської держави опікувалися не лише духовні особи, а й різні церковно-громадські організації. Із 1921 р. діяло Луцьке римо-католицьке товариство. Його ціллю була підтримка бідних католиків у Луцьку та повіті. Для реалізації цієї мети товариство утримувало їдальні для бідних, притулки, надавало матеріальну допомогу та безвідсоткові кредити, забезпечувало вбогих одягом й дровами для опалення помешкання, надавало медичну допомогу та ліки, допомагало в пошуках роботи, оплачувало навчання дітей родин, які того потребували, проводило лекції [1, арк. 5–8]. Від 1926 р. в Луцьку діяв сиротинець сестер-бенедиктинок «Терезінек». У перший рік його функціонування в ньому нараховувалося 55 вихованок, у 1932 р. – 110, у 1935 р. – 80. У 1932 р. утворено Товариство друзів сиротинця [23, с. 337].

Популяризації та поширенню римо-католицького віросповідання на Волині сприяла діяльність Луцької католицької семінарії. У 1926 р. її ректором був А. Ягловський, віце-ректором – К. Вожницький, прокуратором – Ф. Ягловський [12, с. 125]. Максимальна кількість учнів у семінарії досягала 70 осіб [10, с. 82]. Семінаристи протягом 19 років видавали журнал «Карітас», де публікували різні матеріали та інформацію про діяльність католицької громади Луцька [25]. У передмісті Красне збудовано каплицю семінарії Найсвятішого Серця Ісуса і святої Терези. Його освячення відбулося 30 квітня 1934 р. [8, арк. 215].

У 1930-х рр. активізувала свою роботу Католицька акція – релігійне товариство, що мало на меті перебудову суспільства на церковних засадах. Методами його роботи було створення освітніх інституцій, відкриття читалень та бібліотек, проведення релігійних навчальних курсів. У Польщі Католицька акція була заснована під час єпископської конференції в Познані в 1930 р. Відповідно до його статуту, функціонувало чотири організації, або «колони»: Католицьке об'єднання чоловіків, Католицьке об'єднання жінок, Католицьке об'єднання чоловічої молоді, Католицьке об'єднання жіночої молоді. Парафіяльні відділи цих об'єднань, зокрема і в Луцьку, організували спільні богослужіння, вечори, мітинги, літні табори [10, с. 70; 7].

Від 22 лютого 1932 р. в Луцьку став діяти Дієцезіальний інститут Католицької акції. У ньому проводили зібрання, лекції; на початку січня 1933 р. відкрито громадську католицьку читальню та бібліотеку. Вона нараховувала 825 книг та чимало періодичних видань. Упродовж 1933 р. інститут видав шість брошур на релігійну тематику загальним накладом 13 тис. примірників [20, с. 109–112]. Серед них – «Завдання та організація Католицької акції в парафії», «Обличчя Католицької акції», «Не бійся сповіді», «На переломі віків», «Про порнографію та боротьбу з нею», «Де Петро – там і Костел» [20, с. 112].

У серпні 1932 р. в Луцьку Католицька акція проводила навчальні курси, під час яких прочитано серію лекцій на релігійну тематику. Серед доповідачів були історик та публіцист Мар'ян Токажевський; директор Архідієцезіального інституту Католицької акції у Варшаві Владислав Левандович; віце-директор католицького союзу «Карітас» у Варшаві Ян Станіслав Бархвич [18, с. 363–364].

8 листопада 1938 р. в Луцьку відкрито Інститут вищої релігійної культури, що зібрав 200 слухачів. Навчання в ньому мало тривати три роки й було безкоштовним. До навчальної програми входили такі курси: апологія католицької віри, історія філософії, католицька догматика, вивчення Старого та Нового Заповітів, порівняльна теологія, вступ до католицького права, соціологія католицизму, теорія й організація католицької акції [21, с. 540].

Ще однією католицькою релігійною організацією, що діяла в місті, було Луцьке дієцезіальне братство християнської науки. Воно охоплювало парафії Луцької дієцезії, свою роботу спрямовувало на пізнання католицького вчення, допомогу церкві в утвердженні святої віри. Патроном братства вважався святий Фома Аквінський [16].

При Луцькій дієцезії від 1926 р. функціонувала друкарня, де видавали «Луцький дієцезіальний місячник» (редактор – Ян Ших, канцлер єпископської курії). На його сторінках публікувалися документи папської курії, пастерські листи, відозви та матеріали для священників, велася хроніка релігійного життя єпархії [13]. Видання часто публікувало тексти єпископа А. Шельонжека, зокрема такі: «У справі допомоги безробітним» [17], «Інструкція для духовенства Луцької дієцезії щодо виборів 1930 р.» [15], «Євхаристійне душпастирство серед молоді» [19], «Освітні завдання духовенства» [11].

У Луцьку виходив друкований орган католицької акції – щотижнева газета «Католицьке життя», через яку поширювалася інформація про католицьку громаду міста та країни загалом. Окрім того, власний вісник випускав Союз польської молоді Луцької дієцезії [3, арк. 128].

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Отже, протягом міжвоєнного періоду чисельність римо-католицької громади Луцька стабільно збільшувалася, що урізноманітнювало методи діяльності та сфери впливу католицької церкви. Лучани-католики структурно належали до Луцької дієцезії. Для популяризації католицької віри представники громади відкривали освітні установи, громадські церковні й добродійні організації. Вони використовували для досягнення своїх цілей такі методи, як організація богослужінь, лекцій, курсів, академій, благодійних заходів, поширення друкованої продукції. Важливу роль у зміцненні позицій католицької церкви на Волині та в Луцьку, зокрема, відіграв єпископ А. Шельонжек. Тематику подальших досліджень можуть стати питання діяльності окремих католицьких організацій у Луцьку в 1920–1930-ті рр.

Джерела та література

1. Державний архів Волинської області (далі – Держархів Волинської обл.), ф. 36, оп. 1а, спр. 3, 9 арк.
2. Держархів Волинської обл., ф. 46, оп. 4, спр. 329, 54 арк.
3. Держархів Волинської обл., ф. 46, оп. 9, спр. 1895, 128 арк.
4. Держархів Волинської обл., ф. 158, оп. 1, спр. 397, 499 арк.
5. Держархів Волинської обл., ф. 158, оп. 1, спр. 758, 46 арк.
6. Держархів Волинської обл., ф. 158, оп. 1, спр. 845, 52 арк.
7. Католицька акція [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://www.rkc.lviv.ua/category_2.php?cat_1=12&cat_2=64&lang=1
8. Колосок Б. В. Римо-католицькі святині Луцька / Б. В. Колосок. – Київ : Техніка. 2004. – 224 с.
9. Пясецький В. Луцьк. Старе місто. Книга 1: історико-краєзнавчі нариси / В. Пясецький. – Луцьк : Волинські старожитності, 2013. – 336 с.
10. Karwowska B. E. ks. bp Adolf Piotr Szelażek. Wierny świadek Chrystusa. Podkowa Leśna, 2000. – 205 s.
11. Miesięcznik Diecezjalny Łucki. – 1926. – № 2.
12. Miesięcznik Diecezjalny Łucki. – 1926. – № 5.
13. Miesięcznik Diecezjalny Łucki. – 1927. – № 5.
14. Miesięcznik Diecezjalny Łucki. – 1927. – № 9.
15. Miesięcznik Diecezjalny Łucki. – 1928. – № 3.
16. Miesięcznik Diecezjalny Łucki. – 1930. – № 6.
17. Miesięcznik Diecezjalny Łucki. – 1931. – № 10.
18. Miesięcznik Diecezjalny Łucki. – 1932. – № 8–9.
19. Miesięcznik Diecezjalny Łucki. – 1934. – № 1.
20. Miesięcznik Diecezjalny Łucki. – 1934. – № 3.
21. Miesięcznik Diecezjalny Łucki. – 1938. – № 11–12.
22. Pierwszy powszechny spis Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 30 wrzesnia 1921 roku. – Т. 23 : Mieszkania. Ludnosc. Stosunki zawodowe. Województwo Wołyńskie // Główny urząd statystyczny Rzeczypospolitej Polskiej. – Warszawa : GUS, 1926. – 275 s.
23. Sacrum w Mieście. Epoka nowożytna i czasy współczesne. Wzmiar religijny, kulturalny i społeczny / pod red. D. Quirini Popławska, Ł. Burkiewicz. – Krakow : Wzdawnictwo WAM, 2016. – 395 s.
24. Wołyń – 1939. – № 2. – S. 2.
25. Zając J. Nieznane fragmenty czasopism seminaryjnych mówiące o życiu duchowym w Łucku czasu II Rzeczypospolitej / Niepodległość i Pamięć. – 2015. – № 22/3 (51). – S. 143–158.
26. Zając J. Obywatel Adolf Piotr Szelażek // Niepodległość i Pamięć. – 2016. – № 23/1 (53). – S. 233–251.

Малеончук Галина. Римско-католическая община Луцка в межвоенный период. Охарактеризована жизнь римско-католической общины Луцка в 1920–1930-х гг. Проанализирована динамика изменения численности католиков города в течение междувоенного периода. Выделены образовательные, благотворительные и

просветительские организации лучан-католиков. Среди них – Луцкое римско-католическое общество, Диецезиальный институт католической акции; Институт высшей религиозной культуры, Луцкое диецезиальное братство христианской науки. Методы их работы включали организацию лекций, курсов, академий, благотворительных мероприятий, распространение печатной продукции. Периодическими изданиями жителей Луцка католического вероисповедания были «Луцкий диецезиальный месячник», «Католическая жизнь», «Вестник союза польской молодежи Луцкой епархии». Важная роль в утверждении католической церкви в Луцке и на Воляне в указанный период принадлежит епископу Адольфу Шеленжеку.

Ключевые слова: Луцк, римско-католическая община, Луцкая диецезия, епископ Адольф Шеленжек, католическая акция.

Maleonchuk Galina. The Roman Catholic Community of Lutsk in the Interwar Period. The article deals with the life of the Roman Catholic community of Lutsk in 1920–1930-ies. A special attention has been devoted to the dynamics of changes of the population of Catholics in the city during the interwar period. Reference has also been made to the educational and charitable organizations of the Catholics. To these organizations belong the Lutsk Roman Catholic Community, the Catholic Church's Diocesan Institution; the Institution of Higher Religious Culture, Lutsk Diocesan Brotherhood of Christian Science. Their work was based on organization of lectures, courses, academies, charitable activities and distribution of printed products. «Lutsk Discipleship Month», «Catholic Life», «Bulletin of the Union of Polish Youth of the Lutsk Diocese» were periodical publications of the residents of Lutsk of the Catholic faith. An important role in the establishment of the Catholic Church in Lutsk and Volyn during this period belongs to the bishop Adolf Shelonzek.

Key words: Lutsk, Roman Catholic community, Lutsk diocese, bishop Adolf Shelonzek, Catholic Action.

Статтю подано до редколегії
16.04.2017 р.

УДК 94(477.8)“1934/1941”

Володимир Баран

Оперативна й слідча діяльність органів НКВС щодо «антирадянських елементів»: 1934–1941 рр.

У статті на основі значного фактичного матеріалу, насамперед розсекречених архівних документів, розкрито особливості оперативної та слідчої діяльності радянських органів державної безпеки щодо «антирадянських елементів» у 1939–1941 рр. Ця наукова розвідка є продовженням статті «Боротьба радянських органів державної безпеки з “антирадянськими елементами”: 1934–1941 рр.», опублікованої в попередньому номері журналу.

Ключові слова: органи державної безпеки, НКВС, «антирадянський елемент».

Постановка наукової проблеми та її значення. У статті порушено проблеми оперативної, слідчої та каральної діяльності радянських органів державної безпеки в окреслений період, адже вони не лише виявляли, вистежували й арештовували «антирадянський елемент», але й проводили слідство, готували обвинувальні висновки й самі ж виносили вироки, чинили розправу з допомогою позасудових органів.

Мета статті – на базі опублікованих матеріалів і розсекречених архівних документів, зокрема Галузевого державного архіву Служби безпеки України, проаналізувати особливості оперативної та слідчої роботи органів НКВС у 1934–1941 рр.

Вклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. У процесі виявлення та розробки «антирадянських елементів» важливого значення надавали різним напрямом оперативної роботи, зокрема зовнішньому спостереженню. Воно здійснювалося працівниками 3-го спецвідділу органів державної безпеки, а точніше – його 1-м відділенням. У цьому підрозділі створювались окремі бригади розвідників, які стежили за відповідними особами. У ході такої роботи співробітники відділення приймали «об’єкт», а після завершення зміни – здавали його наступній бригаді. У